

Analyzing the Governance Model of the Late Ayatollah Seyyed Ebrahim Raisi: Norm Formation and Participatory Governance toward the Realization of an Islamic Society

Ali Janati¹, Seyyed Mohammad Moalemi²

¹ PhD., Candidate, Department of Jurisprudence and Principles of Law, Razavi University of Islamic Sciences; Alem-e-Ale-Mohammad (PBUH) Higher Seminary of Jurisprudence, Mashhad, Iran

(Corresponding author). janati110313@gmail.com

² Assistant Professor, Al-Mustafa International University, Mashhad, Iran.
s.mohamad.moalemi@gmail.com

Abstract

Governance in Islamic societies requires not only effective managerial and executive mechanisms but also normative and value-based foundations that structure the relationship between government and society around religious principles, social participation, and reciprocal responsibility. The presidential administration of the late Ayatollah Seyyed Ebrahim Raisi (2021–2024) offers a significant case for examining the relationship among Islamic values, popular participation, public service, and social policymaking. This study analyzes Raisi's governance model, emphasizing participatory governance and norm formation as mechanisms for advancing the realization of an Islamic society. The central research problem concerns how this model linked the Qur'anic and jurisprudential foundations of governance with popular participation, public agency, and social norm formation to establish a mechanism for realizing an Islamic society. Accordingly, the study asks: How can the three-stage model of identifying social deviations, developing desirable norms through popular participation, and institutionalizing those norms be theoretically aligned with and explained through the Qur'anic and jurisprudential foundations of monotheism-oriented norm formation and the service-oriented relationship between government and society in Raisi's governance? The study combines foundational and applied aims and adopts a qualitative, descriptive–analytical approach. Data were collected through a documentary review and analysis of the Qur'an, Islamic and jurisprudential sources, works by contemporary thinkers, statements and messages of Ayatollah Ruhollah Khomeini, Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei, and Ayatollah Ebrahim Raisi, and relevant studies on Islamic governance, norm formation, and social participation. The theoretical analysis of norm formation and institutionalization draws on sociological perspectives, particularly Peter Berger and Thomas Luckmann's model of externalization, objectivation, and internalization, alongside approaches to attitudinal and behavioral change. The resulting analytical components were then examined in relation to the Qur'anic foundations of governance and evidence concerning Raisi's managerial discourse

Cite this article: Janati, A. & Moalemi, S.M. (2026). Analyzing the Governance Model of the Late Ayatollah Seyyed Ebrahim Raisi: Norm Formation and Participatory Governance toward the Realization of an Islamic Society. *Islamic Governance Studies*, 2(2), p. 135-158. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73775.1054>

Received: 2025-11-28 ; **Revised:** 2026-04-05 ; **Accepted:** 2026-04-30 ; **Published online:** 2026-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

and performance. The findings indicate that Raisi's governance model can be conceptualized around three foundational principles—monotheism, justice, and *hayat-e tayyibah* (the good life)—within a service-oriented relationship between government and society. Monotheism provides the basis for the legitimacy and value orientation of governance; justice organizes social, economic, and political relations; and *hayat-e tayyibah* constitutes the ultimate goal of policymaking and governance. The analysis further indicates that popular participation was conceived not merely as an instrument of policy implementation or a mechanism for securing political support but as a constituent element of religious democracy and a significant factor in fulfilling social responsibility and transforming social conditions. Another major finding is the identification of three interconnected stages of norm formation in Raisi's governance: identifying and diagnosing social deviations; creating and promoting desirable norms grounded in Islamic values; and institutionalizing and internalizing those norms. In the first stage, the identification of corruption, discrimination, injustice, and certain forms of managerial inefficiency provided the basis for corrective intervention. In the second stage, values such as justice, anti-corruption, support for domestic production, independence, accountability, and public service were reproduced through policies, executive measures, and public discourse. In the third stage, efforts were made to translate these values into enduring managerial practices and public demands through transparency, oversight, public reporting, provincial visits, and anti-corruption measures. A prominent example is the government's set of fourteen measures aimed at promoting economic transparency, addressing the structural drivers of corruption, reforming financial processes, and strengthening oversight of public resources. These measures indicate that norm formation extended beyond discourse into policymaking and institutional action. Popular participation thus operates both in identifying problems and deviations and in accepting, demanding, and consolidating desirable norms. The study concludes that Raisi's governance model can be characterized as value-oriented, participatory, and norm-formative. Within this model, the realization of an Islamic society is pursued by linking monotheistic foundations, social justice, public service, and popular agency. Its principal theoretical contribution lies in connecting Islamic governance with the sociological processes of norm formation and consolidation, through which religious values are translated from theoretical foundations into policymaking, institutional structures, and ultimately collective consciousness and behavior. The sequence of identifying deviations → creating desirable norms → institutionalizing and internalizing norms is therefore proposed as an analytical mechanism for understanding norm formation in Raisi's governance. Sustaining this process requires the Islamic state to maintain its normative and monotheistic orientation while fostering meaningful public participation, institutional accountability, transparency, justice, and social responsibility. With due consideration of its historical and institutional limitations and contextual conditions, Raisi's governance experience offers a valuable case for rethinking the relationships among religion, the state, society, popular participation, and the institutionalization of Islamic values, while informing governance policymaking in contemporary Muslim societies.

Keywords: governance, norm formation, institutionalization, Ebrahim Raisi, public participation, Islamic society.

تحليل نموذج حوكمة الشهيد آية الله السيد إبراهيم رئيسي: بناء المعايير والحوكمة التشاركية في مسار تحقيق المجتمع الإسلامي

علي جنتي^١، السيد محمد معلمي^٢

^١ طالب دكتوراه، قسم الفقه وأسس الحقوق، جامعة العلوم الإسلامية الرضوية؛ ومدرّس في مدرسة الفقه العليا لعالم آل محمد (ع)، مشهد، إيران
janati110313@gmail.com (المؤلف المسؤول).
^٢ أستاذ مساعد، جامعة المصطفى العالمية، مشهد، إيران. s.mohamad.moalemi@gmail.com

الملخص

تقتضي الحوكمة في المجتمعات الإسلامية—علاوةً على آلياتها الإدارية والتنفيذية—مركزاتٍ قيميةً ومعياريّة تُؤطر العلاقة التبادلية بين الدولة والمجتمع وفق الأصول الدينية، والفاعلية الاجتماعية، والمسؤولية المتبادلة. وتُعدّ التجربة الرئاسية للشهيد آية الله السيد إبراهيم رئيسي (٢٠٢١-٢٠٢٤) نموذجاً تطبيقياً جديراً بالفحص الاستقصائي في سياق المزاجية بين القيم الإسلامية، والانخراط الشعبي، ومفهوم خدمة الشأن العام، والسياسات الاجتماعية. ويهدف هذا البحث إلى تفكيك نمط حوكمة الشهيد رئيسي، مع التركيز على «المحورية التشاركية» و«صناعة المعايير» بوصفهما مسارين متكاملين لإقامة المجتمع الإسلامي. وتتمحور إشكالية الدراسة حول الكيفية التي استطاع بها هذا النمط التوفيق بين الأسس القرآنية والفقهية للحكومة، وفاعلية الإرادة الشعبية، وآليات مأسسة المعايير الاجتماعية. ويتفرع عن ذلك السؤال الرئيس: كيف ينتظم الأنموذج النظري ثلاثي المراحل (تشخيص الانحرافات، وتوليد المعايير المثلى بمشاركة شعبية، ومأسستها) مع المراكز القرآنية والفقهية لبناء المعايير التوحيدية، ومع مفهوم خدمة المجتمع في تجربة الشهيد رئيسي؟ تندرج الدراسة ضمن البحوث الأساسية- التطبيقية، واعتمدت المنهج الكيفي ذا الطابع الوصفي- التحليلي، مستندةً إلى أدوات الاستقراء المكتبي والثائقي للقرآن الكريم، والنصوص الفقهية والإسلامية، وأدبيات الفكر المعاصر، وخطابات ورسائل الإمام الخميني وقائد الثورة الإسلامية والشهيد رئيسي، فضلاً عن الدراسات المحكمة ذات الصلة. ولتأصيل التحليل سوسولوجياً، وظفت الدراسة نظرية البناء الاجتماعي للواقع لبيتر برغر وتوماس لوكمان بمراحلها الديالكتيكية (الإخراج إلى الخارج، والتشويش، والاستدخال)، إلى جانب نظريات التحول السلوكي والموقفي، لمقاربة هذه الأطر النظرية مع الشواهد التطبيقية والخطاب الإداري لحكومة الشهيد رئيسي. أظهرت النتائج إمكانية تأطير نمط حوكمة الشهيد رئيسي استناداً إلى ثلاثة أركان تأسيسية: «التوحيد» بوصفه منطلقاً للمشروعية والموجه القيمي، و«العدالة» بصفتها المنظم الهيكلي للعلاقات السياسية والاجتماعية والاقتصادية، و«الحياة الطيبة» بوصفها الغاية القصوى للسياسات العامة، وذلك كله ضمن نمط ناظم يرى في السلطة علاقةً خادمةً للمجتمع. كما كشف التحليل أن المشاركة الشعبية لا تُختزل في كونها أداةً إجرائيةً للدعم السياسي، بل تتجاوز ذلك لتغدو ركناً جوهرياً في بنية الديمقراطية

استناداً إلى هذه المقالة: جنتي، علي؛ معلمي، السيد محمد (٢٠٢٦). تحليل نموذج حوكمة الشهيد آية الله السيد إبراهيم رئيسي: بناء المعايير والحوكمة التشاركية في مسار تحقيق المجتمع الإسلامي. *دراسات الحوكمة الإسلامية*، ٢(٢)، ص١٢٥-١٥٨.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73775.1054>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١/٢٨؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٦/٠٤/٠٥؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠٤/٣٠؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٦/١٠/٠٢

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الدينية، ومحركاً رئيساً للمسؤولية التضامنية والتحول المجتمعي. كما توصل البحث إلى صياغة مسارٍ ثلاثي المراحل لبناء المعايير ومأسستها: أولاً: **تشخيص الانحرافات والاعتلالات الهيكلية**؛ حيث شكّل رصد الفساد والتمييز والقصور البيروقراطي منطلقاً للتدخلات الإصلاحية. ثانياً: **إنتاج المعايير التوجيهية وتعميمها**؛ عبر إعادة بلورة قيم كالنزاهة، ومكافحة الفساد، وتحفيز الإنتاج الوطني، والاستقلال، والمسؤولية في شكل سياسات وبرامج وخطاب عام. ثالثاً: **مأسسة المعايير واستدخالها في الوعي الجمعي والممارسة المؤسسية**؛ عبر ترسيخ الشفافية، والرقابة الفاعلة، وإتاحة التقارير الدورية، والزيارات الميدانية للمحافظات، وإجراءات الردع المالي؛ ويتجلى ذلك بوضوح في حزمة التدابير الاقتصادية الرقابية الأربعة عشر الصادرة عن حكومته، والتي نقلت بناء المعايير من الأفق الخطابي إلى الممارسة المؤسسية المستدامة. وتبعاً لذلك، يتكامل دور المواطن في مرحلتي التشخيص الميداني للانحرافات، والتثبيث والمطالبة المجتمعية بالمعايير المثلى. ويخلص البحث إلى أن نمط حوكمة الشهيد آية الله رئيسي يمثل نموذجاً قيمياً، تشاركياً، وبانياً للمعايير، تتحقق فيه مقاصد المجتمع الإسلامي عبر المواءمة بين الأصول التوحيدية، والعدالة الاجتماعية، ومسؤولية الحكم الخادم، والفاعلية المدنية. وتتمثل قيمته النظرية المضافة في ربط أصول الحوكمة الإسلامية بالآليات السوسولوجية لإنتاج الأعراف والمؤسسات عبر المتواليات التحليلية: (تشخيص الانحراف ← توليد المعيار ← المأسسة والاستدخال). إن استدامة هذا النهج تقتضي التزام الدولة الإسلامية بثوابتها العقدية، مع توفير الضمانات الإجرائية للمشاركة الفعلية، والمساءلة المؤسسية، والعدالة؛ مما يجعل تجربة الشهيد رئيسي —برغم محدوداتها وسيقاتها الظرفية— رافداً تحليلياً خصباً لإعادة التفكير في تمفصلات الدين والدولة والمجتمع وصياغة السياسات الرشيدة في البيئات الإسلامية المعاصرة.

الكلمات المفتاحية: الحوكمة، بناء المعايير، المأسسة، إبراهيم رئيسي، المشاركة الشعبية، المجتمع الإسلامي.

تحلیل الگوی حکمرانی شهید آیت الله رئیسی؛ هنجارسازی و مشارکت محوری در مسیر تحقق جامعه اسلامی

علی جنتی^۱، سید محمد معلمی^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی؛ مدرسه علمیه عالی فقاقت عالم آل محمد (ع)، مشهد، ایران

(نویسنده مسئول): janati110313@gmail.com

^۲ استادیار، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران. s.mohamad.moalemi@gmail.com

چکیده

حکمرانی شهید آیت الله رئیسی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مبتنی بر یک الگوی سه مرحله‌ای بود که هدف آن ساخت واقعیت‌های اجتماعی مطلوب و هنجارهای اقتصادی و اجتماعی همسو با ارزش‌های دینی در جامعه اسلامی است. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی، و بر پایه مبانی قرآنی، فقهی و با نگاهی جامعه‌شناختی مرتبط با فرآیند هنجارسازی اجتماعی، به تبیین الگوی سه مرحله‌ای حکمرانی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پرداخته است. هدف این الگو، شکل‌دهی به واقعیت‌های اجتماعی مطلوب و ایجاد هنجارهای همسو با ارزش‌های دینی در جامعه اسلامی است. در مرحله نخست، تمرکز بر شناسایی ناهنجاری‌ها و واقعیت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آسیب‌زا قرار دارد. مرحله دوم بر ایجاد و تقویت واقعیت‌ها و هنجارهای مطلوب با تأکید بر مشارکت مردمی به عنوان رکن بنیادین حکمرانی استوار است؛ در این مرحله، نقش مشارکت عمومی در همسوسازی منافع فردی و جمعی مورد توجه قرار می‌گیرد. در مرحله سوم، فرآیند تثبیت، درونی‌سازی و نهادی‌سازی هنجارهای مطلوب دنبال می‌شود تا زمینه‌ای پایدار برای تحقق اهداف جامعه اسلامی فراهم گردد. این الگو، با تأکید بر مشارکت محوری و پیوند میان ارزش‌های دینی و سازوکارهای اجتماعی، چارچوبی برای تحول ساختاری و ارتقای وضعیت اجتماعی و اقتصادی ارائه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی، هنجارسازی، نهادی‌سازی، ابراهیم رئیسی، مشارکت عمومی، جامعه اسلامی.

استناد به این مقاله: جنتی، علی؛ معلمی، سید محمد (۱۴۰۵). تحلیل الگوی حکمرانی شهید آیت الله رئیسی؛ هنجارسازی و مشارکت محوری در مسیر تحقق جامعه اسلامی. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۲(۲)، ص ۱۳۵-۱۵۸. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73775.1054>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۱/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۰؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰
ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

مقدمه

دوران ریاست جمهوری شهید آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی (۱۴۰۰-۱۴۰۳) در شرایطی آغاز شد که ایران با چالش‌های متعددی در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، بین‌المللی و بهداشتی روبه‌رو بود. دولت ایشان با شعار «دولت مردمی، ایران قوی» روی کار آمد و تلاش کرد تا با رویکردی مشارکتی، ارزش‌محور و تحول‌گرا، به این چالش‌ها پاسخ دهد. در زمینه اقتصادی، تحریم‌های شدید بین‌المللی به‌ویژه پس از خروج آمریکا از برجام، فشار زیادی بر اقتصاد ایران وارد کرده بود. تورم بالا، کاهش ارزش پول ملی و رشد ناکافی تولید، از مشکلات اصلی اقتصاد کشور محسوب می‌شد. در حوزه اجتماعی مسأله حجاب، به طور ناخواسته و با سوءاستفاده دشمن، به یکی از چالش‌های فرهنگی و از مسائل مهم اجتماعی این دوره تبدیل شد. در شرایط بین‌المللی، تنش‌های سیاسی با غرب و چالش‌های منطقه‌ای (مانند بحران‌های خاورمیانه) فضای پیچیده‌ای را ایجاد کرده بود. در نهایت، از همه مهم‌تر اینکه، در زمینه سلامت و بهداشت، در ابتدای کار با پیامدهای همه‌گیری کرونا (از جمله فشار بر سیستم درمانی و اقتصاد) مواجه بود. لذا، دوران ریاست جمهوری شهید رئیسی، دوره‌ای توأم با چالش‌های سنگین و تلاش برای تحول ساختاری بود.

ایشان با ترکیب مشارکت مردمی، ارزش‌های دینی و مقاومت در برابر فشارها، الگویی از حکمرانی را ارائه داد که بر عدالت، استقلال و پیشرفت درون‌زا تأکید داشت. اگرچه برخی سیاست‌ها به دلیل محدودیت‌های داخلی و خارجی با دشواری روبه‌رو شد، اما جهت‌گیری کلی دولت به سمت تقویت اقتدار ملی و توزیع عادلانه‌تر منابع بود.

در زمینه موضوع تحقیق حاضر، پژوهش‌هایی صورت گرفته که بعضی از آنها به بُعد خاصی از الگوهای حکمرانی در اسلام مانند بُعد اجتماعی اشاره داشته و یا بر طبق الگوی حکمرانی فقیهانی مانند امام خمینی و رهبری معظم انقلاب که خود برگرفته از نظام حکمرانی اسلام است، اشاره دارند. پیری زمانه و قدمی (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «شناسایی و تبیین شاخص‌ها و مولفه‌های حکمرانی اسلامی (رهبری در نظام مردم‌سالاری دینی) مبتنی بر اندیشه‌ها و گفتمان رهبری انقلاب اسلامی»، به شاخصه‌های اصلی نظام حکمرانی مردم‌سالاری دینی امام خمینی و شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای اشاره نموده و عدالت در اقسام مختلف آن (اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، قضایی)، مشارکت سیاسی برابر، امنیت سیاسی، دموکراسی اسلامی، حمایت از محرومان و مستضعفان، از بین بردن شکاف طبقاتی، کارایی و اثربخشی نهادهای دولتی، ارتباط عاطفی بین مردم و دولت، حاکمیت بر قلوب مردم بدون تزلزل، فرهنگ مبارزه با فساد، قانون‌مداری الهی، آزادی منطقی و الهی، و التزام به ولایت را از اصول حکمرانی مردم‌سالارانه امام خمینی دانسته و نقش مردم در حکومت، سعادت مادی و معنوی، خوداتکایی، بهره‌وری ساختارها و نهادهای حکومتی، پیشگامی و استفاده از ظرفیت‌ها و اجرای

حدود الهی و استقرار عدالت در جامعه را از اصول شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای معرفی می‌کنند.

پژوهش عیسی نیا (۱۴۰۴) نیز با رویکردی تحلیلی-سیستمی نشان می‌دهد که قرآن کریم ظرفیت ارائه الگوی کارکردی حکمرانی کارآمد را دارد؛ الگویی که مفاهیم بنیادینی چون عدالت، قسط، شورا و امانت‌داری را از سطح اخلاقیات به سطح کارکردهای عملیاتی سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری ارتقاء می‌دهد. این مطالعه با تحلیل نمونه‌های حکمرانی پیامبران و پیوند قدرت با ارزش‌های الهی، شبکه‌ای از کارکردهای به‌هم‌پیوسته شامل شفافیت، پاسخ‌گویی، نظارت، خدمات عادلانه و توازن قوا را بازسازی کرده و الگویی بومی-اسلامی سازگار با الزامات حکمرانی معاصر ارائه می‌کند.

علی احمدی (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان «گامی به سوی طراحی الگوی راهبردی نظام حکمرانی اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران»، الگوی راهبردی نظام حکمرانی اجتماعی براساس گفتمان ولایت فقیه، قانون اساسی و تجارب موفق جمهوری اسلامی ایران و تجارب موفق بشری طراحی نموده است.

پژوهش حاضر درصدد پرداختن به این موضوع است که الگوی حکمرانی شهید آیت‌الله رئیسی با محوریت مشارکت مردمی و هنجارسازی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، به‌عنوان یک چارچوب نظری-عملی متمایز ظهور کرده است. همچنین با روش توصیفی-تحلیلی به این پرسش کلیدی پاسخ داده می‌شود که: سازوکار نظری الگوی سه مرحله‌ای شناسایی ناهنجاری‌ها، ایجاد هنجارهای مطلوب مبتنی بر مشارکت مردمی و نهادهای سازوکار این هنجارها چگونه می‌تواند با مبانی قرآنی و فقهی مرتبط با هنجارسازی توحیدمحور و مفهوم رابطه حکومت و جامعه در چارچوب خدمتگزاری در حکمرانی شهید آیت‌الله رئیسی انطباق یابد و آن را بازتعریف نماید؟ مطالعه حاضر درصدد تبیین این فرضیه است که تلفیق عاملیت و کنشگری مردمی به‌عنوان یک اصل اساسی در حکمرانی مردم‌سالارانه دینی با هنجارها، ساختارها و ارزش‌های دینی مبتنی بر الگوی سه مرحله‌ای شناسایی ناهنجاری و ایجاد هنجار مطلوب و نهادهای سازوکار آن می‌تواند راهبرد مناسبی برای عبور از بحران‌های حکمرانی در جوامع اسلامی باشد.

۱. کلیات و مبانی نظری

۱-۱. مبانی نظری حکمرانی در اسلام

در تاریخ بشر، وحی الهی نقطه عطفی در جهت‌دهی به حیات فردی و جمعی انسان به‌شمار می‌آید. قرآن کریم نه صرفاً مجموعه‌ای از آموزه‌های معنوی، بلکه نظامی معرفتی و هنجاری است که اصول آن چارچوبی برای سامان‌بخشی به حیات انسانی ارائه می‌کند. این کتاب آسمانی، علاوه بر تبیین مبانی اعتقادی و اخلاقی، واجد ظرفیت تمدن‌سازی است و الگوهایی برای تنظیم روابط اجتماعی، برقراری

عدالت و شکل دهی به ساختارهای حکمرانی ارائه می‌دهد. در منظومه فکری قرآن، قدرت امری امانی تلقی می‌شود^۱ و کارگزاران حکومتی به‌عنوان امینانی معرفی می‌شوند که مسئولیت آنها ارائه خدمت به جامعه و تحقق عدالت اجتماعی است. از این منظر، آیات قرآن نه تنها جنبه هدایت‌گری فردی دارند، بلکه مبانی نظری لازم برای شکل‌گیری حکمرانی عادلانه و جامعه‌ساز را نیز تبیین می‌کنند. اگر در پی آنیم که دستور حکمرانی را از سرچشمه زلال وحی استنباط کنیم، باید به قرآن بازگردیم. شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای در مورد دعوت انبیاء می‌فرماید: «با آمدن پیغمبر، یک نظام سیاسی به وجود می‌آید؛ یعنی هدف این است که یک نظام سیاسی به وجود بیاید که بتواند این اهداف را با تشکیل برنامه‌ها و مناسبات اجتماعی و مناسبات گوناگون بشری تحقق بخشد. در این نظام سیاسی، آئین حکمرانی از کتاب خدا گرفته می‌شود و از آنچه خدای تعالی بر پیغمبر نازل می‌کند؛ که می‌فرماید: «فَبَعَثَ اللَّهُ الْنَبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ» (بقره، ۲۱۳)، «لِيَحْكُمَ» یعنی «لِیَحْکُمَ کتاب»، این کتاب بین مردم در آنچه باید انجام بدهند، حکم کند، و در همه تنظیم‌های اجتماعی حاکم او است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۱-۲. اصول حکمرانی در قرآن: تبلور توحید، عدالت و حیات طیبه

در عرصه جهانی، زمانی که نظام‌های بشری به‌طور مکرر در چنگال خودکامگی و مادی‌گرایی فرو می‌روند، قرآن کریم با نغمه‌ای ملکوتی، طرحی نو ارائه می‌دهد: حکمرانی توحیدی که نه بر مبنای هوس‌های فردی، بلکه بر پایه عدالت، اخلاق و درنهایت حیات طیبه استوار است. این نوع حکومت به عنوان سایه خداوند بر زمین تلقی می‌شود؛ جایی که قدرت به عبادتی جمعی و سیاست به مسیری برای نزدیکی به خالق تبدیل شده است. شهید صدر مفهوم مذکور را اینگونه تعریف می‌کند: «حکومت، پدیده‌ای اجتماعی و اصیل در زندگی انسان است که ابتدا توسط پیامبران و رسالت‌های آسمانی به‌منصه ظهور رسید و ساختار متعادل آن شکل گرفت و نقش حقیقی خود را در رهبری جامعه انسانی و هدایت آن براساس نظم اجتماعی‌ای که آنان براساس حق و عدالت و به منظور حفظ وحدت بشری و رشد و توسعه آن در جهتی صحیح، پی‌ریزی کردند، ایفا نمود (صدر، ۱۳۹۳، ص ۲۵). حکمرانی مبتنی بر نظم اجتماعی، هنگامی به قله واقعی خود دست می‌یابد که بر اصول مستحکم و بنیادینی استوار باشد. قرآن کریم به عنوان یک راهنمای جامع، این اصول را همچون چراغی روشن در مسیر حکمرانی معرفی می‌کند.

۱. «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ...»، «ما امانت (تعهد، تکلیف، و ولایت الهیه) را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم، آنها از حمل آن سر برتافتند، و از آن هراسیدند؛ اما انسان آن را بر دوش کشید» (احزاب، ۷۲).

۱-۲-۱. توحید: بنیان حکمرانی

«قرآن، حکومت را از آن خدا می داند: «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» (یوسف، ۴۰). در این نظام، حاکمان، مجری احکام الهی اند، نه سایه بان هوس های خود. توحید در حکمرانی یعنی فرمانروایی مطلق از آن خداست و انسان ها تنها کارگزاران او هستند. قوانین، برگرفته از شریعت الهی است، نه امیال زودگذر بشری، و حاکم، بنده ای است که مستبد نمی شود، چراکه می داند روزی در پیشگاه عدل الهی پاسخگو است. توحید، اولین هدف بعثت پیامبران است. البته توحید هم فقط به معنای این نیست که انسان در ذهن خود عقیده پیدا کند که خدا یکی است و دو تا نیست؛ بلکه، این هم هست، لکن توحید به یک معنای مهمی یعنی به معنای حاکمیت الهی است؛ توحید به معنای حاکمیت مطلق پروردگار بر عالم تشریع و عالم تکوین، هر دو است که بایستی امر الهی نافذ دانسته شود؛ هم در عالم تکوین در همه حوادث وجود، «لا حول و لا قوه الا بالله» و هم در عالم تشریع، همه این حوادث و همه حالات ناشی از قدرت واحد پروردگار است. این، هدف اصلی است» (خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۱-۲-۲. عدالت به عنوان محور حکمرانی

قرآن فریاد می زند: «اغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» (مانده، ۸). عدالت در حکمرانی قرآنی، تنها یک شعار نیست، بلکه خونی در رگ های نظام است. عدالت در اندیشه اسلامی، تنها یک مفهوم اخلاقی یا حقوقی نیست، بلکه پایه اساسی تشکیل جامعه مطلوب و نظام سیاسی مطلوب است. آیه ۲۵ سوره حدید به صراحت بر این موضوع تأکید می کند: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»، «ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب و ترازو نازل کردیم، تا مردم به عدالت قیام کنند». این آیه نشان می دهد که هدف اصلی بعثت پیامبران و تشکیل حکومت های دینی، برپایی عدالت در تمام ابعاد فردی و اجتماعی است. جهت گیری اسلام به سوی عدالت و مساوات و برابری است. بدیهی است کسانی که از این جهت گیری سود می برند و منتفع می گردند، محرومان و مستضعفان بوده و کسانی که از این جهت گیری زیان می بینند، غارتگران و استثمارگران و استثمارگران اند (مطهری، ۱۳۸۴/الف، ص ۱۷۶). در ادامه به تحلیل عمیق تر این آیه و جایگاه عدالت در حکمرانی دینی پرداخته می شود.

۱-۲-۳-۱. ابعاد و مؤلفه های عدالت در حکمرانی

۱) **عدالت اقتصادی:** قرآن در آتش جهان مصرف زده، بانگ عدالت سر می دهد؛ عدالتی که نه در نظریه پردازی های خشک محبوس می ماند، بلکه چونان خونی گرم در رگ های جامعه جاری می شود. آنجا که سرمایه ها در مشت های مشتی قفل می شود و فقر، چون زخمی بر پیکر امت می نشیند، قرآن با صلابت تمام می فرماید: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر، ۷)، «تا دارایی ها تنها در دست

توانگران شما نگردد». قرآن با انباشت بی‌رویه‌ای که جامعه را به دو قطب «انبارکنندگان زر» و «دستان گرسنه» تقسیم می‌کند، به مبارزه برمی‌خیزد و با تنظیم نظام زکات و خمس، ثروت‌های راکد را به جریان می‌اندازد و با تحریم ربا،^۱ نظامی که پول را بی‌زحمت بارور می‌کند، حال آنکه فقرا در زیر بار آن خرد می‌شوند را نفی و طرد می‌کند. قرآن با بیان «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» (ذاریات، ۱۹)، «مالداران را به یاد آورده که ثرویشان، حقی برای بینوایان دارد»، انفال و فیه (انفال، ۴۱)، منابع طبیعی را ملک عمومی می‌شمرد، نه غنیمت قدرت‌مندان؛ و با تشویق به قرض‌الحسنه^۲ و وقف، آن را سازوکارهایی برای گردش ثروت در جامعه معرفی می‌کند.

حکمرانی قرآنی، اقتصاد را به کوچه‌ها و بازارهای مردم می‌آورد و با تأکید بر کار و تولید،^۳ ارزش افزوده واقعی را جایگزین سوداگری‌های نامشروع می‌کند. قرآن با این نظام اقتصادی، نه تنها زندگی مادی، که روح جمعی امت را نیز ترمیم می‌نماید؛ جامعه‌ای می‌سازد که در آن، هیچ کس از ترس فردا، آه امروزش را خاموش نمی‌کند.

۲) عدالت قضایی و حقوقی: قرآن، عدالت قضایی را نه مجموعه‌ای از قوانین خشک، که تجلی عبادت حاکمان می‌داند. در این نظام، قاضی، خلیفه خداست بر زمین، نه خدمتگزار قدرت و حقوق انسان‌ها، از کرامت الهی سرچشمه می‌گیرد، نه از جایگاه اجتماعی و حکم، نور و حی را در خود دارد، نه سایه هوای نفس لذا خداوند می‌فرماید: یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنَّ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا قَالَ لَهُ أُولَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا^۴ (نساء، ۱۳۵) عدالتی که اگر برپا شود، هیچ صاحب حقی به شب نمی‌رود و هیچ ستمگری بر اریکه‌ی ظلم نمی‌نشیند.

۳) عدالت سیاسی و اجتماعی: قرآن با تعبیر «خُلَفَاءُ الْأَرْضِ» (انعام، ۱۶۵)، مردم را شریکان حکمرانی و نظارت همگانی را تکلیف مردم می‌داند، «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (آل عمران، ۱۰۴). از نظر قرآن، حق انتخاب و عزل حاکمان هم برآمده از مسئولیت الهی مردم بوده و حکومت،

۱. «وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا» (بقره، ۲۷۵)

۲. «مَنْ ذَا الَّذِي يَغْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (بقره، ۲۴۵)

۳. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹)

۴. «ای اهل ایمان! [همواره در همه امور زندگی] قیام‌کننده به عدل، و گواهی‌دهنده برای خدا باشید، هرچند به زیان خود یا پدر و مادر یا خویشان‌تان باشد. اگر [یکی از دو طرف نزاع] توانگر یا فقیر باشد [با لحاظ کردن وضع آنان، برخلاف خدا گواهی ندهید؛ زیرا] خدا به حمایت از آنان و رعایت حال‌شان سزاوارتر است. پس [در هنگام گواهی دادن] از هوای نفس پیروی نکنید تا از حق منحرف شوید. و اگر زیان‌تان را [به سوی گواهی ناحق و دروغ] بیپچانید، یا از گواهی دادن روی برتابید؛ یقیناً خدا همواره به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است».

خدمتگزاری است، نه سلطنت؛ «إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَزَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» (قصص، ۲۶). مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری‌ها و مشورت با مردم حق ایشان است، «وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری، ۳۸).

۱-۲-۳. حیات طیبیه: هدف نهایی حکمرانی در قرآن

قرآن وعده می‌دهد که «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (نحل، ۹۷). حیات طیبیه یعنی زندگی آمیخته با امنیت، معنویت و رفاه همگانی. حکومت قرآنی می‌کوشد تا جامعه‌ای اخلاق‌محور بسازد که در آن، ارزش‌های انسانی بر مصلحت‌های سیاسی ترجیح دارد و زمینه رشد معنوی و مادی مردم را فراهم کند؛ نه گرسنگی در کنار انبارهای غله، نه جهل در سایه دانشگاه‌ها. صلح و امنیت را نه با زور، که با تربیت انسان‌های متعهد تحقق بخشد، «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (نحل، ۹۷). حیات طیبیه یعنی چه؟ حیات طیبیه به معنای رشد و شکوفایی عقل بشر و علم بشر از سویی و آرامش روحی و آسایش مادی بشر، امنیت محیط زندگی و رفاه بشر و شادکامی بشر و بالاتر از همه تکامل معنوی و عروج روحی انسان است؛ اینها اهداف بعثت پیامبران است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۲. تطبیق مبانی نظری حکمرانی اسلام بر الگوی حکمرانی شهید رئیسی

حکمرانی در اندیشه اسلامی، صرفاً یک «مدیریت اجرایی» نیست؛ بلکه تجلّی عینی توحید در عرصه اجتماع است. شهید رئیسی به عنوان فقیهی جامع‌نگر و مدیر انقلابی، الگوی حکمرانی خود را بر مبانی مستحکم کلامی و فقهی استوار ساخت. در ادامه نشان داده می‌شود که چگونه حکمت الهی و فقه انقلابی، شالوده سبک مدیریتی ایشان را تشکیل می‌داد؟

۲-۱. آیت‌الله رئیسی، فقیهی در مدیریت کلان کشور

سید ابراهیم رئیسی، به عنوان یک فقیه، تدریس متون فقهی سطح عالی و قواعد فقه قضاء و فقه اقتصاد در حوزه‌های علمیه تهران و دانشگاه‌ها را نیز در کارنامه علمی خود دارند و بنا به توصیه مکرر آیت‌الله مهدوی‌کنی و آیت‌الله حاج آقا مجتبی تهرانی مبنی بر حفظ ارتباط درسی خود با طلاب، از سال ۱۳۸۰ تاکنون به عنوان مدرس در مدارس حوزه علمیه تهران از جمله مدرسه مجید، مدرسه امیرالمومنین (ع)، مدرسه امام حسین (ع) و مدرسه مروی به تدریس سطوح عالی حوزه همچون رسائل و مکاسب، کفایتین و قواعد فقهیه مشغول بود و بعد از عزیمت به مشهد مقدس از ابتدای سال ۱۳۹۵ در مدرسه عالی نواب، به تدریس در موضوع «فقه وقف» پرداخت. وی طی دو سال تحصیلی موضوع وقف و نذر را به صورت کامل تدریس نمود و در ادامه (سال تحصیلی ۹۷) درس خارج فقه با موضوع امر به معروف و نهی از منکر را شروع کرد که مورد استقبال باشکوه فضلاء حوزه علمیه مشهد نیز قرار گرفت. تاکنون یک دوره از درس‌های حوزوی ایشان در زمینه قواعد فقه در قالب سه جلد کتاب با عنوان قواعد فقه عبادی، قواعد فقه

قضایی و قواعد فقه اقتصادی به رشته تحریر درآمده و کتاب «وقف و امر به معروف و نهی از منکر» ایشان نیز که طی سه سال اخیر در حوزه علمیه مشهد تدریس کرده‌اند، تدوین شده است.^۱ آیت الله رئیسی با پشتوانه اجتهاد و تسلط بر فقه کاربردی، نمونه‌ای از مجتهد مدبّر بود که توانست دانش دینی را با مدیریت جامعه پیوند زند. این رویکرد، همان الگوی حکمرانی اسلامی است که امام خمینی آن را «فلسفه عملی فقه» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۹) می‌دانستند؛ یعنی توانایی پاسخگویی به نیازهای زمانه با تکیه بر اصول ثابت شریعت. اساساً وقتی یک فقیه و مجتهد در رأس مدیریت کلان قرار گرفت، انتظارات زیادی شکل می‌گیرد که با اطلاع از موازین شرعی و حقوقی اسلام مدیریت کند و در کنار آن تقوا و بصیرت داشته باشد. امام خمینی این انتظار را در مورد نقش فقیه و مجتهد در جامعه اسلامی، اینگونه بیان می‌کند: «اسلام که فقیه عادل مطلع دلسوز برای ملت را قرار می‌دهد که نظارت کند یا فرض کنید حکومت کند، برای این است که از غیرعادل پیشی بگیرد. غیرعادل نیاید و مردم را بچاپد. از صدر اسلام تا حالا شما ملاحظه کنید که آن حکومت‌های صدر اسلام مثل علی بن ابی طالب (ع) چگونه بود؛ يك حکومت اسلامی روی عدالت» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۲۹۰). همچنین ایشان در جایی دیگر می‌فرمایند: «آشنایی به روش برخورد با حيله‌ها و تزویرهای فرهنگ حاکم بر جهان، داشتن بصیرت و دید اقتصادی، اطلاع از کیفیت برخورد با اقتصاد حاکم بر جهان، شناخت سیاست‌ها و حتی سیاسیون و فرمول‌های دیکته شده آنان و درک موقعیت و نقاط قوت و ضعف دو قطب سرمایه‌داری و کمونیسم که در حقیقت استراتژی حکومت بر جهان را ترسیم می‌کنند، از ویژگی‌های يك مجتهد جامع است. يك مجتهد باید زیرکی و هوش و فراست هدایت يك جامعه بزرگ اسلامی و حتی غیراسلامی را داشته باشد و علاوه بر خلوص و تقوا و زهدی که در خور شأن مجتهد است، واقعاً مدیر و مدبّر باشد. حکومت در نظر مجتهد واقعی فلسفه عملی تمامی فقه در همه زوایای زندگی بشریت است. حکومت نشان‌دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات اجتماعی، سیاسی، نظامی و فرهنگی است. فقه، تئوری واقعی و کامل اداره انسان از گهواره تا گور است. هدف اساسی این است که ما چگونه می‌خواهیم اصول محکم فقه را در عمل فرد و جامعه پیاده کنیم و بتوانیم برای معضلات جواب داشته باشیم و همه ترس استکبار از همین مسأله است که فقه و اجتهاد جنبه عینی و عملی پیدا کند و قدرت برخورد در مسلمانان به وجود آورد» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۹). شهید رئیسی در مسیر الگوی حکمرانی امامین انقلاب حرکت کرد و تلاش نمود تا فرموده امام خمینی که «حکومت، فلسفه عملی فقه است» را عملی کند؛ لذا، در بسیاری از ابعاد همسو با معیارهای امام خمینی حرکت کرد، اما طبعی است که همه‌جانبه بودن الگوی امام، رسیدن به سطح ایده‌آل را دشوار می‌ساخت.

۲-۲. توحیدمحوری به عنوان اساس حکومت

در متن حکم تنفیذ ریاست جمهوری شهید رئیسی توسط شهید آیت الله العظمی امام خامنه‌ای، با توصیفاتی از ایشان یاد می‌کنند: «اکنون با تشکر از مردم عزیز و با پیروی از گزینش آنان، رأی به عالم فرزانه و خستگی‌ناپذیر و کارآزموده و مردمی، جناب حجت الاسلام آقای سید ابراهیم رئیسی را تنفیذ و ایشان را به ریاست جمهوری اسلامی ایران منصوب می‌کنم» (آیت الله خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۰۵/۱۲). این چهار صفت در وجود شهید رئیسی، مکمل یکدیگر و همگی برآمده از جهان‌بینی توحیدی بودند. بسیاری از کارشناسان دینی و صاحب‌نظران معتقدند که آیت الله رئیسی به پشتوانه ایمان توحیدی از تهدیدها و سرزنش‌ها ابایی نداشت و خستگی‌ناپذیری او هم برگرفته از ایمان به ناظر بودن خدا بود. شهید رئیسی در قامت یک عالم فرزانه، با تلفیق فقاقت و حکمت، نشان داد که عالم دینی نه تنها در احکام فقهی تبحر دارد، بلکه با بینش الهی به حل مسائل جامعه می‌پردازد. خستگی‌ناپذیری و استقامت بی‌وقفه، نشانه ایمان به «حیّ قیوم» است. در فرهنگ قرآنی، مومن راستین کسی است که در راه خدا از هیچ تلاشی فروگذار نمی‌کند: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (آل عمران، ۳۹). او فردی کارآزموده بود، چراکه با گذراندن آزمون‌های سخت مدیریتی (از قوه قضائیه تا ریاست جمهوری)، ثابت کرد که کارآزمودگی او نه برای قدرت، بلکه برای خدمت به انقلاب و نظام اسلامی بود. ایشان فردی مردمی بود، چراکه محبت به خلق، تجلی محبت به خالق است. پیامبر (ص) فرمودند: «وَالْخَلْقُ كُلُّهُمْ عِيَالُ اللَّهِ وَإِنْ أَحَبَّهُمْ إِلَيْهِ أَنْفَعُهُمْ لِخَلْقِهِ وَأَحْسَنُهُمْ صَنِيعًا إِلَى عِيَالِهِ وَإِنَّ الْخَيْرَ كَثِيرٌ وَقَلِيلٌ فَاعْلُهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۱۶۰)، «مردم، عیال خداوندند؛ پس محبوب‌ترین آنان نزد خدا، کسی است که به عیال او نیکی کند». در پیام تسلیت شهید آیت الله العظمی امام خامنه‌ای، به این خصلت به وضوح اشاره شده است که «برای او (شهید رئیسی) صلاح و رضایت مردم که حاکی از رضایت الهی است، بر همه چیز ترجیح داشت، از این‌رو آزدگی‌هایش از ناسپاسی و طعن برخی بدخواهان، مانع تلاش شبانه‌روزی‌اش برای پیشرفت و اصلاح امور نمی‌شد» (آیت الله خامنه‌ای، ۱۴۰۳/۲/۳۱).

۳-۲. عدالت به مثابه غایت حکمرانی

به اذعان بسیاری از صاحب‌نظران و مدیران کشوری و لشگری و کسانی که از نزدیک با شهید رئیسی کار کرده و تلاش‌های بی‌وقفه ایشان را مشاهده نموده‌اند، ایشان در مدت کوتاه فعالیت خود مدل حکمرانی مبتنی بر قرآن، اهل‌بیت (ع)، انقلاب و مردمی بودن را به نظام مقدس جمهوری اسلامی ارائه کرد؛ چراکه ایمان و تقوای آیت الله رئیسی کم‌نظیر بود و با تلاش‌های بی‌وقفه خود، همواره دغدغه اسلام و انقلاب را داشته و در سطح جامعه این فرهنگ را گستراند.^۱ (پورآرین، ۱۴۰۳) شهید رئیسی معتقد بود که هیچ

۱. مصاحبه با حجت الاسلام یوسف پورآرین مدیرکل تبلیغات اسلامی قزوین. پایگاه خبری ایرنا. قابل دسترس در: <https://irna.ir/xjQPc5> شهید-رییسی-فرهنگ-ایرانی-اسلامی-را-در-جامعه-توسعه-داد/

مفهومی در مفاهیم دینی ما بعد از توحید به گستردگی مفهوم عدالت نیست. عدالت در تمام شئون از جمله عدالت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، آموزشی و آفاقی باید تبلور پیدا کند. ما از یکسو عدالت خواه و از سوی دیگر عادل داریم. در این بین افرادی عادل هستند، اما حاضر نیستند که پرچم عدالت خواهی به دست بگیرند و به سمت اجرای عدالت حرکت کنند. شرط مهم اجرایی شدن عدالت در جامعه اسلامی این است که همه خود را موظف به انجام کار درست بدانند. اینکه خود را موظف بدانیم درست عمل کنیم، در زمینه اصلاح اجتماعی بسیار نقش دارد. آنچه امروز در دانشگاه‌ها و حوزه‌ها بحث و تدریس می‌شود، باید در میدان عمل نیز اجرا گردد، مباحث و تحقیقات، ناظر به میدان عمل باشد، و نه بایگانی در کتابخانه‌ها (رئیس، ۱۴۰۳/۰۲/۲۵).

۳. الگوی حکمرانی شهید رئیسی مبتنی بر هنجارسازی و مشارکت محوری

حکمرانی در اندیشه ناب اسلامی، هنر پیوند زدن آموزه‌های الهی و اجتماع انسانی است؛ پیوندی که در آن ارزش‌های متعالی دینی در قالب هنجارهای اجتماعی و ساختارهای حکومتی متجلی می‌شود. شهید سید ابراهیم رئیسی به عنوان الگویی کم‌نظیر از مدیران انقلابی، سبک حکمرانی خود را بر دو پایه استوار ساخت: هنجارسازی دینی و مشارکت مردمی، آن هم در چارچوب مردم‌سالاری دینی که خود تجلی‌گاه حکمت الهی در عرصه اجتماع است.

۳-۱. تبیین هنجار

از هنجار تعاریف گوناگونی ارائه شده که به چند نمونه از آنها اشاره می‌شود. «هنجار، رفتار، قاعده، معیار یا میزانی است که با آن رفتار اجتماعی افراد در جامعه سنجیده می‌شود. هر رفتاری که با آن تطبیق کند، رفتاری است بهنجار و اگر نسبت به آن انحراف داشته باشد، نابهنجار تلقی می‌شود...» (نیک‌گهر، ۱۳۶۹، ص ۱۶۷). بروس کوئن در کتاب «درآمدی به جامعه‌شناسی»، هنجار را چنین تعریف می‌کند: «یک هنجار به معیار تثبیت شده‌ای از آنچه که باید در یک فرهنگ خاص وجود داشته باشد، اطلاق می‌شود» (کوئن، ۱۳۷۱، ص ۵۶). بعضی از جامعه‌شناسان هنجار را در یک جمله و حتی در یک عبارت تعریف کرده‌اند: «هنجارها عبارت از احکامی هستند که به عنوان ضوابط مشترک عمل اجتماعی به خدمت گرفته می‌شوند» (آبرکرامی و همکاران، ۱۳۷۰، ص ۲۵۹). با توجه به این تعاریف، هنجارها در هر حوزه اجتماعی، چارچوب‌های نامرئی، اما قدرتمندی هستند که رفتارها را جهت‌دهی می‌کنند. در اقتصاد، هنجارها به ثبات بازار کمک می‌نمایند. در سیاست، مشروعیت نظام را حفظ می‌کنند. در فرهنگ، انسجام اجتماعی را تقویت نموده، و در صنعت، بهره‌وری و اخلاق حرفه‌ای را تضمین می‌کنند. هنجارها محصول تعامل پیچیده‌ای بین عوامل عقلانی، فرهنگی و ساختاری جامعه هستند. در اثر تراکم بسط و تداوم تعاملات اجتماعی، جامعه بوجود می‌آید و با ظهور اجتماع، هنجار از طریق یک فرآیند پویا

و چندسطحی در جامعه به عنوان چسبنده‌ترین عنصر اجتماعی ظاهر می‌شود (چلبی، ۱۳۷۵، ص ۹۸). افسار جامعه در دست هنجارآوران جامعه است. آنانی که هنجارهای جدید وارد می‌کنند و انسان‌ها را با ابزارهای مختلف اطلاع‌رسانی و قانون‌گذاری و تشویق (حقوق، مزایا و پاداش) و توبیخ (عزل، مجازات‌ها، زندان و...) و بسیاری دیگر از ابزارها به مسیرهای مختلف می‌کشانند (رفیع‌پور، ۱۳۸۵، ص ۲۱۳). منظور از هنجارآوران، کنش عاملین مختلفی است که بر درونی شدن و هنجارمند شدن امری در جامعه مؤثر واقع می‌گردند (روشه، ۱۳۷۰، ص ۵۶). این عاملین می‌توانند در دو دسته قرار بگیرند:

- ۱) رسانه‌های گروهی (تبلیغ نوآوری و هنجارسازی برای عده کثیری از افراد)،
 - ۲) شبکه‌های میان‌فردی (تبلیغ نوآوری و هنجارسازی برای عده کمی از افراد).
- کانال رسانه‌های گروهی بیشتر برای ایجاد آگاهی و شناخت در مردم نسبت به یک هنجار مفید و مؤثر است و کانال‌های میان‌فردی اغلب برای تغییر نگرش درباره یک ایده جدید مؤثر است که در نهایت می‌تواند منجر به تغییر رفتار شود. بنابراین، در ایجاد زمینه پذیرش برای هنجارها نخست باید از طریق رسانه‌های گروهی در اذهان عموم شناخت ایجاد کرد و سپس از طریق شبکه‌های میان‌فردی (مانند تبادل رو در رو) در محیط‌های آموزشی تغییر نگرش و رفتار ایجاد نمود (حسینی‌خواه، ۱۳۸۷، ص ۱۵۶).

۲-۳. تبیین مفهوم «هنجار» در گفتمان انقلاب اسلامی

در ایدئولوژی و مکتب اسلام و انقلاب اسلامی، هنجار دارای سه ویژگی مهم است: الهی بودن؛ یعنی برخاسته از وحی و عقل سلیم؛ فطری بودن (هماهنگ با طبیعت انسان) و دارای کارکردگرایی اجتماعی است؛ یعنی منجر به تعالی جامعه می‌شود. شهید مطهری در قالب فطرت، اخلاق و شریعت، باید‌ها و نبایدهای هنجاری را تعریف کرده و می‌نویسد: «اگر مسأله حیات ابدی و جاودانگی روح و تجربه نداشتن عقل نسبت به نشئه مابعد نشئه دنیا را در نظر بگیریم، مسأله بسی مشکل‌تر می‌شود. اینجاست که نیاز به یک مکتب و ایدئولوژی ضرورت خود را می‌نمایاند، یعنی نیاز به یک تئوری کلی، یک طرح جامع و هماهنگ و منسجم که هدف اصلی، کمال انسان و تأمین سعادت همگانی است و در آن، خطوط اصلی و روش‌ها، باید‌ها و نبایدها، خوب‌ها و بد‌ها، هدف‌ها و وسیله‌ها، نیازها و دردها و درمان‌ها، مسئولیت‌ها و تکلیف‌ها مشخص شده باشد و منبع الهام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها برای همه افراد بوده باشد. انسان از بدو پیدایش، لااقل از دوره‌ای که رشد و توسعه زندگی اجتماعی منجر به یک سلسله اختلافات شده است، نیازمند یک ایدئولوژی -و به اصطلاح قرآن «شریعت»- بوده است (مطهری، ۱۳۸۴/ج، ص ۵۶).

۳-۳. هنجارسازی به مثابه ابزار تحقق جامعه اسلامی

طبق بیان شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای، پنج گام تا تشکیل امت اسلامی وجود دارد: انقلاب

اسلامی، تشکیل نظام اسلامی، تشکیل دولت اسلامی، تشکیل جامعه اسلامی، و تشکیل امت اسلامی. این يك زنجیره مستمری بوده که به هم مرتبط است (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴، ص ۴۷). ایشان مهم‌ترین مرحله از این مراحل را تشکیل جامعه اسلامی می‌دانند که بیشترین تلاش و اهتمام را می‌طلبد. «بعد از آنکه دولت اسلامی تشکیل شد، مسئولیت و تعهد این دولت اسلامی آن است که جامعه اسلامی را تحقق ببخشد. جامعه اسلامی یعنی چه؟ یعنی جامعه‌ای که در آن، آرمان‌های اسلامی، اهداف اسلامی، و آرزوهای بزرگی که اسلام برای بشر ترسیم کرده است، تحقق پیدا کند ... وقتی چنین جامعه‌ای به وجود آمد، زمینه برای ایجاد امت اسلامی، یعنی گسترش این جامعه هم به وجود خواهد آمد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴، ص ۴۷). در دولت شهید رئیسی یکی از مهم‌ترین تلاش‌ها معطوف به همین مرحله از اهداف عالی نظام اسلامی بود. ابزار اساسی برای تحقق جامعه اسلامی، هنجارسازی است. در جامعه اسلامی، فرایند هنجارسازی و تثبیت، نهاده‌سازی ارزش‌ها و قواعد رفتاری، با هدف انسجام‌بخشی، اخلاق‌مداری و تحقق آرمان‌های توحیدی طراحی می‌شود. لذا، شهید رئیسی درصدد تحقق اسلام و ارزش‌های اسلامی در جامعه بود.

۳-۴. سازوکارهای هنجارسازی در سیره عملی شهید رئیسی

سید ابراهیم رئیسی به عنوان یک چهره سیاسی و اجرایی برجسته، رویکردی نظام‌مند و ساختاری به هنجارهای اجتماعی داشت. ایشان با به‌کارگیری ترکیبی از «مدل حکمرانی مشارکتی» و «نظریه اقدام جمعی» و همچنین درک عمیق از مکانیسم‌های جامعه‌پذیری و کنترل اجتماعی، در سه سطح نهادی، رفتاری و گفت‌وگویی به هنجارسازی پرداختند.

۳-۴-۱. آسیب‌شناسی و شناسایی ناهنجاری‌ها

اولین رکن در فرایند هنجارسازی، آسیب‌شناسی و مقابله با ناهنجاری‌ها است. آیت الله رئیسی نشان داد که هنجارها زمانی مؤثر واقع می‌شوند که ریشه در فطرت انسانی داشته باشند، نه صرفاً مبتنی بر عقلانیت. در این راستا، مشارکت مردمی و عمل‌گرایی به عنوان دو عنصر کلیدی در تحقق هنجارها مورد توجه قرار می‌گیرند. ایشان به عنوان یک شخصیت آگاه به جامعه، تلاش کرد تا این هنجارها را در زمینه‌های واقعی جامعه پیاده‌سازی کند و با کوشش و مجاهدت خود، به تقویت آن‌ها پرداخت. اساساً مبارزه با هنجارهای ضد ارزشی در مکتب شهید رئیسی، جهادی همه‌جانبه بود. ایشان با درکی عمیق از فساد و تبعیض و ناهنجاری‌های مختلف در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه، همواره در خط مقدم مقابله با فساد، تبعیض و بی‌عدالتی ایستاد. در زمان ریاست جمهوری ایشان بسیاری از هنجارهای اقتصادی، فرهنگی و مدیریتی در جامعه دچار آسیب‌های جدی شده بودند. روحیه مسئولیت‌پذیری جای خود را به مسئولیت‌گریزی داده بود، قبول خطاها و مشکلات مدیریتی، جای خود را به عدم قبول خطاها و

اشتباهات و در نهایت تکیه بر توان خود، جایش را به دلبستگی به بیگانگان داده بود. این روحیه، سدی محکم در برابر موج انحرافات هنجاری، مخصوصاً در بُعد مدیریتی ارکان مختلف دولت ایجاد کرد. چراکه می دانست، دفاع از هنجارهای اصیل انقلاب و اسلام، نیازمند پایداری و استحکام عملی است. لذا، در مقابل همه سرزنش ها، قضاوت های نادرست و تهدیدها سر خم نکرد و تنها به وظیفه اصلی خدمت به اسلام و نظام و مردم جامعه پرداخت. شهید آیت الله العظمی امام خامنه ای نیز به همین موضوع اشاره کرده اند: «بعد از فقدان این عزیز، من دیدم تقریباً همه روزنامه ها، همه مطبوعات، در فضای مجازی، اشخاص گوناگون از جریان های مختلف، از خدمات او و تلاش های شبانه روزی او حرف می زنند، از او تمجید می کنند، تعریف می کنند؛ دلم سوخت؛ دلم برای رئیسی سوخت؛ [بعضی از] اینها در زمان حیات او حاضر نبودند یک کلمه از این حرف ها را بگویند؛ در زمان حیات او این برجستگی ها را می دیدند، اما کتمان می کردند، بلکه عکس آن را می گفتند و او را می آزرند. البته او غالباً جواب نمی داد، اما گاهی پیش من می آمد و مقداری شکایت می کرد» (آیت الله خامنه ای، ۱۴۰۳/۰۳/۱۴).

۳-۴-۱-۱. هنجارسازی

مرحله دوم، هنجارسازی هنجارهایی با افق جهانی است؛ چراکه انقلاب اسلامی، تنها یک تحول داخلی نبود؛ طلایه دار جنبشی تمدنی است که می خواهد نور هنجارهای الهی را از مرزهای جغرافیایی فراتر ببرد. ما به دنبال ساختن تمدنی هستیم که عدالت را جهانی کند، اخلاق را به گفتمان مسلط بدل سازد و کرامت انسانی را از حرف به عمل تبدیل نماید. آیت الله رئیسی با الهام از تعالیم اسلامی، عدالت و انصاف را به سنگ بنای روابط اجتماعی تبدیل کرد. در این صورت بندی، آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت و برادری در کنار یکدیگر قرار گرفته و نظامواره جامع و کارآمدی از آرمان هایی که هر ملتی می تواند آن را پیش روی خود قرار داده و برای آن مبارزه و تلاش کند، ترسیم می نماید. ارتباط درونی این ارزش ها و رابطه اکمال متقابل بین اینها و نیز همسویی و هم افزایی این ارزش ها در مرحله تحقق، ویژگی هایی است که این نظامواره را به عنوان یک نوآوری اندیشه ای، اعتبار می بخشد و برای هر فرد یا جامعه مدافع این ارزش ها، سربلندی و افتخار مبینی بر منطق و عقلانیت به دنبال دارد (ذوعلم، ۱۴۰۱، ص ۴۲).

۳-۴-۲-۱. نهادی سازی

مرحله سوم که مهم ترین مرحله در حفظ هنجارهای مطلوب است، نهادی سازی هنجارها می باشد. جامعه شناسان معتقدند: برای ایجاد ثبات هنجارها و تبدیل آنها به یک مدل رفتاری استاندارد در جامعه، بایستی نهادی ستیزی هنجارها صورت بگیرد. لذا، سه مرحله اساسی در زمینه درونی کردن هنجارها و تبدیل آن به نهاد اجتماعی را اینگونه معرفی می کند: تغییر نگرش افراد؛ ارائه الگوی هنجاری جدید؛ و

ایجاد نگرش جدید. این مراحل را شخصی به نام کرت لوین^۱ یکی از اولین کسانی که روان‌شناسی اجتماعی را پایه‌گذاری کرد و در علم مدیریت هم نقش اساسی داشته، بیان می‌کند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۸). دو جامعه‌شناس دیگر به نام‌های پیتر برگر و توماس لاکمن^۲ مدل دیگری را ارائه کرده‌اند. این دو جامعه‌شناس معتقدند: جامعه، براساس یک فرایند دیالکتیکی پیش‌رونده بین سه عامل برونی‌سازی، عینی‌سازی و درونی‌سازی، قابل تحلیل بوده و هر فردی می‌تواند برای در جامعه بودن، در این دیالکتیک شرکت داشته باشد (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵، ص ۱۷۷). «برونی کردن» به معنای عمل آگاهانه ارسال و صادر کردن جنبه‌های ذهنی یک ایده یا عمل فردی به خارج از خود است (سلطانی تیرانی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۵). عینیت‌بخشی یعنی ماهیت ساختاربخشی و نظم‌بخشی به رفتارها و انگیزه‌های متفاوت، همان عینیت‌بخشی به آن رفتارها و تبدیل آنها به واقعیت اجتماعی است (سلطانی تیرانی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۵). به عبارتی فرآیندی است که طی آن، رفتارهای تکرارشونده و الگوهای کنشی افراد، از طریق تثبیت و نهادینه‌شدن، از سطح کنش‌های فردی فراتر رفته و به الگوهایی عینی و نسبتاً مستقل از افراد تبدیل می‌شوند و بدین ترتیب، در قالب واقعیت اجتماعی بازتولید می‌گردند. درونی کردن به معنی تثبیت و گسترش یک فکر یا طرح و الگوی نو در سراسر جامعه و نهادینه شدن آن است (سلطانی تیرانی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۵). این چرخه، پایه‌ای برای تحلیل نقش کنشگران اجتماعی به طور مطلق و مدیری انقلابی به عنوان رئیس جمهور کشور (شهید رئیسی) در شکل‌دهی به هنجارها است. شهید رئیسی به عنوان یک کنشگر نهادی، با استفاده از مکانیسم‌هایی (اقدام عملیاتی، گفتمان‌سازی)، فرآیند تبدیل هنجارهای مطلوب به ساختارهای پایدار اجتماعی را تسهیل کرد.

ایشان در اولین اقدام، ۱۴ گام عملیاتی برای از بین بردن فساد در حوزه اقتصاد را تعریف و عملیاتی نمودند. تأثیرات این اقدامات به وضوح در عرصه اجتماعی و عمومی جامعه مشاهده شده و بسیاری از بی‌اعتمادی‌ها و بدبینی‌ها نسبت به نظام و کارکرد دولت در جامعه را از بین برد. این ۱۴ گام عبارتند از: پرداخت مستقیم اعتبارات بودجه به ذی‌نفع نهایی؛ راه‌اندازی پروژه ایجاد سامانه رصد منابع عمومی؛ کاهش تعداد حساب‌های دستگاه؛ انتشار صورت مالی شرکت‌های دولتی برای نخستین بار؛ سامانه یکپارچه اطلاعات شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی غیردولتی؛ تجهیز حساب‌برسان با ابزارهای فناوری؛ هوشمندسازی و ارتقاء شفافیت اطلاعات اموال تملیکی؛ افشای اطلاعات تسهیلات کلان؛ انتشار فهرست ابربدیهکاران؛ رفع موانع واگذاری دارایی‌های مازاد شبکه بانکی؛ حذف زمینه‌های سوءاستفاده در دستگاه‌های صادرکننده مجوز کسب‌وکار؛ اصلاح دستورالعمل مدیریت سوخت ناوگان حمل و نقل عمومی؛ مقابله هدفمند با قاچاق کالاها و دارای اولویت؛ و یکپارچه‌سازی مقررات مربوط به

1. Kurt Lewin

2. Peter L. Berger & Thomas Luckmann

قاچاق ارز.^۱

ایشان به دنبال مبارزه عملی با مظاهر فساد در جامعه، آن را به یک گفتمان رایج و عام و یک وظیفه برای تمامی آحاد جامعه تبدیل نمود، تا جایی که این امر به یک مطالبه عمومی تبدیل شده و مشارکت مردم را در پی داشت. در مرحله عینی‌سازی نیز با سیاست‌های اجرایی خود به عنوان مثال در جلو بردن ۱۴ گامی که تعریف نمودند، به نوعی هنجارهای ارزشی همچون حمایت از تولید داخل، مبارزه با قاچاق کالا، احیای کارخانجات تولیدی و... را بازتعریف نموده و روح تازه‌ای در آن دمیدند. در مرحله درونی‌سازی، می‌توان به گزارشات صد روزه‌ای که در زمینه عملکرد دولت و برنامه‌ها و فعالیت‌های صورت گرفته و یا از طریق سفرهای استانی هفتگی به منظور نظارت و ارزیابی آنها به شخصه توسط خود ایشان انجام می‌شد، اشاره کرد. ایشان تلاش کردند این موضوع به یک باور جمعی تبدیل شود. شهید رئیسی با درک عمیق از دیالکتیک سازنده جامعه، تلاش کرد تا هنجارهای مطلوب را از سطح اندیشه به سطح نهاد و سپس وجدان جمعی انتقال دهد. این مسیر، نه تنها نیازمند اراده سیاسی، بلکه محتاج مشارکت اجتماعی برای تکمیل چرخه برونی‌سازی تا درونی‌سازی بود.

۴. مشارکت‌محوری (مردم‌سالاری دینی) اصلی دینی در اندیشه سیاسی شهید رئیسی

جمهوریت، قلب زنده انقلاب اسلامی است که با خون مردم‌سالاری دینی می‌تپد. لذا، مشارکت امری ضروری، بلکه تکلیفی واجب در تعیین سرنوشت یک ملت است. امام خمینی با تاکید بر مشارکت مردم در همه امور فرمودند: «مردم‌اند که این جمهوری را به اینجا رساندند و این مردم‌اند که باید این جمهوری را تا آخر راه ببرند» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۳۶). همچنین ایشان در جای دیگر فرمودند: «مردم را در همه امور شرکت بدهند؛ همان‌طوری که با شرکت مردم در این جنگ، شما بحمدالله پیروز شدید و پیروزتر هم خواهید شد، با شرکت اینها شما می‌توانید این کشور را اداره کنید. مردم را در امور شرکت بدهید، در تجارت شرکت بدهید، در همه امور شرکت بدهید. مردم را در فرهنگ شرکت بدهید. در مدارس که مردم می‌خواهند درست کنند کارشکنی نکنید. البته نظارت لازم است، انتقاد هم لازم است، لکن کارشکنی نکنید» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۵۵). لذا، در نظام اسلامی مردم در محور امور و تصمیم‌ها قرار دارند و خود تصمیم‌ساز و عامل می‌باشند. شهید مطهری در کتاب «فلسفه تاریخ» با اشاره به آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرَ رَجُلًا مِّنْهُمْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱) می‌نویسد: «خداوند وضع مردمی را تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه وضع روحیه آن مردم عوض بشود، بلکه فرمود: مگر آنگاه که مردم خودشان را عوض کنند؛ یعنی این تغییر از خود مردم باید شروع بشود. کار «دیگری» نیست که بگوییم مثلاً مردم دیگری بیایند اینها را عوض کنند و بعد سرنوشت‌شان عوض بشود. نه، از آنجا باید شروع بشود.

1. <https://www.mashreghnews.ir/news/1524807/>

تا خود مردم به مرحله‌ای از تذکر و تنبّه و بیداری نرسند و خودشان با دست خود، خودشان را نسازند، سرنوشت‌شان تغییر نمی‌کند» (مطهری، ۱۳۸۴ ب، ص ۷۸۷). شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای بارها به لزوم مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف اداره کشور اشاره کرده‌اند: «امروز جمهوری اسلامی مسلح به سلاحی است که از سلاح اتمی بالاتر و بُرنده‌تر است و آن، سلاح اراده و ایمان مردم و حضور و همراهی آن‌ها با دولت است، که سلاح بزرگ ماست» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۰۸/۱۱، ص ۲۸). شهید آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای، از مشارکت مردم در سرنوشت خود و جامعه، به مردم‌سالاری دینی تعبیر کرده و آن را از نوآوری‌ها و ابتکارات امام خمینی می‌داند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ص ۹۵۲). ایشان ضمن تعریف مردم‌سالاری، به نقش عظیم مردم در پیشرفت‌های کشور اشاره می‌کنند: «مردم‌سالاری یعنی مردم را در همه امور زندگی، صاحب رأی و صاحب تدبیر و صاحب تصمیم قرار دادن» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۱۱/۲۹، ص ۶۴)؛ وقتی مردم وارد میدان شدند، به مردم اعتماد شد، به مردم اعتنا شد، حس اعتمادبه‌نفس ملی در مردم زنده می‌شود؛ آن وقت در میدان‌های علمی پیشرفت می‌کنند، در میدان‌های صنعتی پیشرفت می‌کنند، در دانش‌های نوپدید پیشرفت می‌کنند، در تأثیرگذاری سیاسی در منطقه پیشرفت می‌کنند؛ اینها همه ناشی از حضور مردم و تأثیرگذاری مردم بر حوادث کشور است؛ کشور و ملت عظمت پیدا می‌کند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۱۱/۲۹، ص ۶۴). شهید صدر مشارکت مردم در پیشرفت جامعه را نه تنها یک وظیفه اجتماعی، که فرمانی دینی و تکلیفی مقدس می‌داند. از نظر ایشان «دین، دست انسان را می‌گیرد تا جهت برپایی جامعه سعادت‌مند و حفظ و ثبات عدالت اجتماعی که تحقق بخش رضایت الهی است، مشارکت کند» (صدر، ۱۳۹۳، ص ۳۳۶). حقیقتاً شهید رئیسی به عنوان تربیت شده مکتب امام خمینی، نه تنها سربازی برای نظام اسلامی بود، بلکه منویات امامین انقلاب را چراغ راه قرار داده و در پی تحقق آن، حرکت و تلاش می‌کرد. یکی از نظریات والای مکتب انقلاب اسلامی، «مردم‌سالاری دینی» است. لذا، شهید رئیسی با تمام وجود تلاش می‌کرد که در مردم حرکت الهی ایجاد کند؛ ولو اینکه خودش ضربه بخورد و به او توهین شود. اگر بیداری ناشی از شهادت ایشان رخ نمی‌داد، شاید همینطور مظلوم می‌ماندند. ایشان در دل آتش رفت تا بتواند صحنه پیشرفت را محقق کند. این آتش به خواست خداوند بر او گلستان شد و مردم حقیقت او را مشاهده کردند؛ لذا، رضایت الهی در وجود کارگزار به رضایت مردم گره خورده است. در سخنان بسیاری از صاحب‌نظران این حقیقت به روشنی و ملموس وجود دارد.^۱

۵. نتیجه‌گیری

الگوی حکمرانی شهید رئیسی با تکیه بر اصول قرآنی خدمتگزاری و مبتنی بر سه‌گانه توحید، عدالت،

۱. گفتگو خبرگزاری مهر با حجت‌الاسلام علی مهدیان. قابل دسترس در: <https://www.mehrnews.com/news/6262473/>

حیات طیبه، رابطه حکومت و جامعه را در قالب مردم سالاری دینی فعال بازتعریف می کند؛ به گونه ای که مشروعیت الهی در گرو رضایت مردمی از مسیر خدمت رسانی تحقق می یابد. الگوی حکمرانی شهید رئیسی با استناد به مبانی کلامی قرآن کریم، رابطه حاکمیت-مردم را در چارچوب نظریه مردم سالاری دینی بازتعریف می نماید. این الگو با پیوند سه گانه بنیادین توحید (به مثابه مبدأ مشروعیت الهی)، عدالت (به عنوان محور تنظیم گری اجتماعی-اقتصادی) و حیات طیبه (در مقام غایت شناسی اخلاق محور)، سازوکاری پویا ایجاد می کند که در آن:

(۱) مشروعیت نظام سیاسی، نه صرفاً از مقبولیت عامه،^۱ بلکه از مسیر تحقق عینی خدمت رسانی حاصل می شود؛

(۲) رضایت مردمی به مثابه متغیر میانجی، تجلّی بخش رضایت الهی تلقی می گردد؛

(۳) نهاد حکومت، در نقش خادم منتخب مردم، مسئولیت تحقق آرمان های توحیدی را از مجرای پاسخگویی فعال به جامعه عملیاتی می سازد.

این نظم نوین، گسست از پارادایم های سلسله مراتبی سنتی را نمایندگی کرده و حکمرانی را به میدان تعامل دوسویه اخلاق محور تبدیل می نماید.

همچنین، فرآیند هنجار سازی سه مرحله ای مشارکتی (تشخیص ناهنجاری ها ← خلق هنجارهای مطلوب ← نهادینه سازی) با دیالکتیک نهادی هم اندیشی اندیشه (اصول اسلامی)- نهاد (قدرت اجرایی)- وجدان جمعی (مقبولیت عامه)، ارزش ها را در سه بعد زیر به مثابه زیر ساخت های جامعه اسلامی تثبیت می کند:

● **اقتصادی:** نهادینه سازی عدالت توزیعی،

● **اجتماعی:** تقویت انسجام بر اساس اخلاق مداری،

● **فرهنگی:** درونی سازی حیات طیبه.

از سوی دیگر، این الگو هشدار می دهد که گسست در هر مرحله (تشخیص، خلق و نهادینه سازی) به شکنندگی هنجارها و انحراف از آرمان های توحیدی می انجامد. بنابراین، تجربه حکمرانی شهید رئیسی به عنوان نقشه راه گذار جوامع اسلامی، نیازمند تداوم این سه گانه در تمام سطوح مدیریتی است.

منابع

قرآن کریم.

- آبرکرامی، نیکلاس و همکاران (۱۳۷۰). فرهنگ جامعه‌شناسی. ترجمه حسن پویان. تهران: چاپ‌پخش.
- برگر، پیتروال: لاکمن، توماس (۱۳۷۵). ساخت اجتماعی واقعیت (رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت). ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیری زمانه، مسلم؛ قدمی، کاوه (۱۴۰۳). شناسایی و تبیین شاخص‌ها و مولفه‌های حکمرانی اسلامی (رهبری در نظام مردم‌سالاری دینی) مبتنی بر اندیشه‌ها و گفتمان رهبری انقلاب اسلامی. پژوهش‌های نوین در حکمرانی اسلامی، ۱(۱)، ص ۶۱-۹۹.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم. تهران: نشر نی.
- حسینی خواه، علی (۱۳۸۷). بررسی نظریه انتشار نوآوری در حوزه آموزش. نوآوری‌های آموزشی، ۷(۲۷).
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۰۵/۱۲). حکم تنفیذ سیزدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴). مجموعه بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای درباره شخصیت حضرت امام خمینی رهبر کبیر انقلاب اسلامی. گردآورنده مرتضی مطهری. انتشارات انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۳/۰۳/۱۴). بیانات در مراسم سی و پنجمین سالگرد ارتحال امام خمینی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=56637>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۲/۲۱). بیانات در سالروز عید سعید مبعث. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47510>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۰۷/۲۷). بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۱۱/۲۹). بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی به مناسبت سالروز قیام بیست‌ونهم بهمن ۱۳۵۶ مردم تبریز. قابل دسترس در: khl.ink/f/38975
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۳/۰۲/۳۱). پیام تسلیت رهبر انقلاب اسلامی و اعلام عزای عمومی در پی درگذشت شهادت‌گونه رئیس‌جمهور و همراهان گرامی ایشان. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=56516>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۰۹/۰۵). بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3206>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۰۷/۲۵). بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17597>
- خبرگزاری میزان (۱۳۹۷/۱۲/۱۶). نگاهی به زندگینامه، سوابق قضایی، اجرایی و علمی آیت‌الله دکتر سید ابراهیم رئیسی. قابل دسترس در: www.mizanonline.ir/fa/news/500369
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ذو‌علم، علی (۱۴۰۱). روایتی کوتاه از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. انتشارات انقلاب اسلامی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۵). آنتانومی جامعه. (چاپ چهارم). تهران: شرکت سهامی انتشار.

- روشه، گی. (۱۳۷۰). کنش اجتماعی. ترجمه هما زنجانی‌زاده. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- رئسی، سید ابراهیم (۱۴۰۳/۰۲/۲۵). *بیانات در در اختتامیه پنجمین کنگره جهانی حضرت رضا(ع)*. قابل دسترس در: <https://www.hawzahnews.com/news/1156964/>
- سلطانی تیرانی، فلورا (۱۳۷۸). *نهادی کردن نوآوری در سازمان*. (چاپ دوم). موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). *انگیزش مصرف پایدار*. انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صدر، سید محمدباقر (۱۳۹۳). *اسلام، راهبر زندگی؛ مکتب اسلام؛ رسالت ما*. پژوهشگاه علمی تخصصی شهید صدر.
- علی احمدی، علیرضا (۱۴۰۰). گامی به سوی طراحی الگوی راهبردی نظام حکمرانی اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران. *مدیریت فردا*، شماره ۶۸، ص ۳-۲۲.
- عیسی‌نیا، رضا (۱۴۰۴). تدوین الگوی سیستمی کارکردهای حکمرانی براساس آموزه‌های قرآنی: به‌سوی حکمرانی کارآمد و عادلانه در جامعه معاصر. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱(۲)، ص ۴۱-۶۸.
- کوتن، پروس (۱۳۷۱). *درآمدی به جامعه‌شناسی*. ترجمه محسن ثلاثی. نشر فرهنگ معاصر.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). *بحار الأنوار*. (چاپ دوم). بیروت: بی‌نا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴ الف). *جامعه و تاریخ*. (ج ۲). انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴ ب). *فلسفه تاریخ (مجموعه آثار استاد شهید مطهری)*. انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴ ج). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری (انسان و ایمان)*. انتشارات صدرا.
- نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۶۹). *مبانی جامعه‌شناسی*. رایزن. بی‌نا.